

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series14.2023.29.10>

УДК 378:502/504-047.22

Фрицюк В. А.¹, Пахольчак Є. С.², Фрицюк В. М.³

Розвиток мотивації професійного саморозвитку майбутніх бакалаврів хореографії в освітньому середовищі закладу вищої освіти

У статті проаналізовано сучасний стан та окремі особливості розвитку мотивації професійного саморозвитку майбутніх бакалаврів хореографії в освітньому середовищі закладу вищої освіти. На основі аналізу та узагальнення наведених джерел стверджується, що професійний саморозвиток майбутніх бакалаврів хореографії є свідомою діяльністю здобувачів, спрямованою на повну самореалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері, яку визначає її професія, тобто в діяльності балетмейстера, керівника хореографічного колективу, викладача хореографічних дисциплін. Оскільки високий рівень мотивації є однією з провідних умов підвищення рівня готовності майбутніх бакалаврів хореографії до професійного саморозвитку, то логічно постає питання про можливість цілеспрямованого її формування. Доведено, що в освітньому середовищі закладу вищої освіти важливо при цьому впроваджувати в навчання концепції й технології особистісно-орієнтованої освіти, забезпечити випереджальний характер перетворення середовища, представлення університетським середовищем максимальних можливостей для занурення студента у сферу професійної діяльності, забезпечити участь суб'єктів освітнього процесу (викладачів і студентів) у розвитку освітнього середовища, яке є доброзичливим і комфортним для навчання. Акцентовано увагу на тому, що мотиваційна сфера особистості виконує декілька функцій. Перш за все, вона спонукає до цілеспрямованої активності особистості, зумовлює її поведінку і діяльність залежно насамперед від сили мотивів. Під впливом мотиваційної сфери відбуваються вибір і здійснення певної лінії поведінки, певної діяльності. Особистість прагне досягти раніше обраної мети, розв'язати передбачені завдання. У цьому сутність спрямовуючої функції, пов'язаної, перш за все, зі стійкістю мотивації. Доведено, що реалізація цих функцій залежить від емоційної, вольової та інтелектуальної сфер особистості.

Ключові слова: професійний саморозвиток, майбутні бакалаври хореографії, професійна підготовка, освітнє середовище.

Вступ. Для того, аби майбутнім бакалаврам хореографії (балетмейстерам та керівникам хореографічного колективу, викладачам хореографічних дисциплін) досягти здатності розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в галузі хореографії та виконавській діяльності, які передбачають застосування певних теорій та методів хореографічного мистецтва, важливо постійно займатися власним професійним саморозвитком.

З-поміж іншого, майбутні хореографи мають розуміти і вміти застосовувати на практиці сучасні стратегії збереження та примноження культурної спадщини у сфері хореографічного мистецтва; володіти принципами створення хореографічного твору, реалізуючи практичне втілення творчого задуму відповідно до особистісних якостей автора; мати навички використання традиційних та інноваційних методик викладання фахових дисциплін; аналізувати і оцінювати результати педагогічної,

¹ **Фрицюк Валентина Анатоліївна**, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

² **Пахольчак Євгенія Сергіївна**, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0001-5068-0065>

³ **Фрицюк Василь Миколайович**, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-4466-9019>

асистентсько-балетмейстерської, виконавської, організаційної діяльності; мати навички викладання фахових дисциплін, створення необхідного методичного забезпечення і підтримки навчання здобувачів освіти; знаходити оптимальні підходи до формування та розвитку творчої особистості; знаходити оптимальні виконавські прийоми для втілення хореографічного образу; вдосконалювати виконавські навички і прийоми в процесі підготовки та участі у фестивалях і конкурсах; розвивати комунікативні навички, креативну і позитивну атмосферу в колективі; мати навички управління мистецькими проектами, зокрема, здійснювати оцінки собівартості мистецького проекту, визначати потрібні ресурси, планувати основні види робіт тощо.

У зв'язку з цим особливо актуальною постає проблема розвитку мотивації професійного саморозвитку майбутніх бакалаврів хореографії в освітньому середовищі закладу вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті дослідження викликають інтерес праці науковців, які безпосередньо чи опосередковано стосуються питань професійного саморозвитку особистості. Зокрема, проблемами професійного саморозвитку вчителів займалися С. Альошина, В. Андреев, О. Бережнова, А. Бистрюкова, Л. Бондаренко, О. Власова, Н. Кічук, М. Костенко, О. Остапенко, Г. Полоз, Л. Рибалко, О. Романовський, Г. Селевко, Т. Стрітьєвич, П. Харченко, Р. Цокур та ін. У дослідженні професійного саморозвитку особистості важливими є положення про сутність і розвиток особистості як суб'єкта життєдіяльності (Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, В. Семиченко, Т. Яценко та ін.); концепції діяльнісного опосередкування особистісного розвитку (В. Давидов, А. Петровський та ін.); наукові уявлення про особистість професіонала й закономірності його становлення. З точки зору системно-діяльнісного підходу у вітчизняній психології (О. Асмолов, Г. Костюк, С. Максименко та ін.), розвиток особистості відбувається упродовж успішного оволодіння професійною діяльністю, яка є значущою для суб'єкта, тобто такою, що має для нього особистісний смисл. Саме такою діяльністю займаються майбутні бакалаври хореографії під час навчання у закладі вищої освіти.

Отже, зазначимо, що попри наявність численних наукових праць, присвячених проблемі професійного саморозвитку фахівців різних спеціальностей, досліджень, присвячених мотивації професійного саморозвитку майбутніх бакалаврів хореографії в освітньому середовищі закладу вищої освіти проведено недостатньо.

Метою статті є аналіз сучасного стану та особливостей розвитку мотивації професійного саморозвитку майбутніх бакалаврів хореографії в освітньому середовищі закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблема саморозвитку особистості є однією з важливих у філософії, психології, педагогіці, акмеології. У філософії процес саморозвитку особистості розглядають як духовно-практичне перетворення з метою повноти індивідуального самовдосконалення. У психології цей процес трактують як необхідну умову самореалізації особистості. Психологи розглядають саморозвиток як свідомий процес особистісного становлення з метою ефективної самореалізації на основі значущих прагнень і зовнішніх впливів. У педагогічних дослідженнях саморозвиток особистості аналізують з урахуванням активного впливу соціального середовища, трактуючи його як прагнення людини збагатити свої індивідуальні якості за допомогою тих видів діяльності, які сприяють їх формуванню чи

вдосконаленню. Предметом педагогічних досліджень є шляхи і засоби підвищення внутрішньої творчої активності особистості, що в результаті повинні сприяти її саморозвитку.

Передусім, варто зазначити, що актуальним завданням сучасної вищої педагогічної освіти є забезпечення процесу саморозвитку майбутніх учителів, у тому числі, хореографічних дисциплін, формування їхньої готовності до безперервного професійного саморозвитку, оскільки соціальним замовленням сьогоденного українського суспільства затребувана особистість конкурентоспроможного педагога, орієнтованого на безперервний професійний саморозвиток і самовдосконалення.

Професійний саморозвиток є невід'ємною складовою особистісного саморозвитку. Він здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоорганізації, самоосвіти, самооцінки, саморегуляції як прагнення до самоактуалізації на основі розвитку професійного мислення, реалізації творчого потенціалу, різноманітних форм дослідницької діяльності та способів інтенсифікації цього процесу.

Професійний саморозвиток – це свідома діяльність людини, спрямована на повну самореалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері, яку визначає її майбутня професія; розвиток у себе особистісних, професійно важливих якостей, загальних (інтелект) і спеціальних (професійних) творчих здібностей. Це поняття дослідники пов'язують з правильною постановкою і розв'язанням психологічних, педагогічних, організаційних і предметних завдань щодо себе і своєї професійної діяльності.

Зазначимо, що професійний саморозвиток майбутніх бакалаврів хореографії розуміємо як свідому діяльність здобувачів, спрямовану на повну самореалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері, яку визначає її професія, тобто в діяльності балетмейстера, керівника хореографічного колективу, викладача хореографічних дисциплін.

Погоджуємося з С. Кузіковою стосовно того, що критерієм успішності професійної діяльності людини можна вважати її безперервний особистісний саморозвиток. Тим важливіше викликати у молоді потребу постійного особистісного і професійного саморозвитку в умовах фахової підготовки як запоруку професіоналізму майбутньої фахової діяльності [1].

Науковець на підставі аналізу педагогічних досліджень з проблеми саморозвитку доходить висновку, що у педагогіці стосовно поняття «саморозвиток» домінує процесуально-організаційний підхід, який поєднує розуміння особистісних і професійних змін як внутрішньо й зовнішньо організованих процесів (саморозвиток як педагогічна технологія). При цьому зовнішньо організований процес саморозвитку передбачає наявність зовнішнього впливу, який, по суті, є педагогічним процесом, а неорганізований розуміється як стихійний вплив соціального середовища. Дефініцію «зовнішньо організований саморозвиток» С. Кузікова вважає нонсенсом [1]. З останнім твердженням не можемо повністю погодитися, тим більше, що сама автор стверджує, що особистість, яка змінюється через власне бажання і завдяки власним зусиллям, все-таки може сприйняти і зовнішній вплив (якщо він є індивідуально значущим для неї і таким, що спричиняє посилення напруги між внутрішніми психологічними структурами, зокрема між наявним і бажаним), а може, звісно, й діяти всупереч. І саме тому ми не ставимо собі за мету організувати саморозвиток студентів, а прагнемо сформулювати лише

готовність майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку.

У контексті нашого дослідження велике значення для розуміння закономірностей професійного саморозвитку майбутніх бакалаврів хореографії має концепція детермінованості психічного розвитку людини, згідно з якою всі зовнішні впливи на мислення визначають результати мислительного процесу тільки через його внутрішні умови, через психічний стан суб'єкта.

Формування професійно значущих особистісних якостей, до яких ми відносимо готовність майбутніх хореографів до професійного саморозвитку, відбувається у взаємопов'язаній діяльності педагога і студента, тобто являє собою двобічну систему. У цій системі важливо вирізняти зовнішні та внутрішні умови, відокремити обставини, які є зовнішніми стосовно об'єкта, та внутрішні характеристики самого об'єкта. Цілком зрозуміло, що зовнішні та внутрішні умови мають бути співвіднесені. Адже зовнішні причини (зовнішні впливи) завжди діють лише опосередковано, через внутрішні умови.

Саме внутрішні установки, мотиви, потреби особистості розглядаються нами як визначальні у розвитку готовності майбутніх хореографів до професійного саморозвитку. Ефективна педагогічна взаємодія викладача і студента неможлива без урахування особливостей мотивації останнього.

Сучасний підхід до формування творчої особистості переглядає основи традиційного: не розвиток здібностей, а розвиток мотиваційної сфери, потреб індивіда визначає напрям розвитку творчого потенціалу.

Отже, в основу створення комплексу педагогічних умов розвитку готовності майбутніх хореографів до професійного саморозвитку нами покладено розвиток мотивації. З цих позицій для зростання рівня досліджуваної якості майбутніх фахівців у період професійної підготовки потрібно посилити їхню мотивацію. Така стратегічна переорієнтація дозволить суттєво підвищити ефективність навчання і стимулювати творчі прояви.

Мотивація є однією з фундаментальних проблем як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології. Важливим для нашого дослідження стало положення про те, що мотиваційна сфера особистості не є статичною, вона розвивається в процесі життєдіяльності.

Отже, мотивація – це сукупність факторів, механізмів і процесів, які забезпечують виникнення на рівні психічного відображення спонукань до життєво необхідних цілей, тобто тих, які спрямовують поведінку на задоволення потреб. Вона посідає провідне місце в структурі особистості і є одним з основних понять, яке використовується для пояснення рушійних сил і спрямованості діяльності, поведінки. Мотивація, пронизуючи основні структурні утворення особистості (емоційно-вольову сферу, характер, самосвідомість, здібності), істотно визначає ефективність будь-якої діяльності, зокрема творчої.

Взагалі мотиваційна сфера особистості виконує декілька функцій. Перш за все, вона спонукає до цілеспрямованої активності особистості, зумовлює її поведінку і діяльність залежно насамперед від сили мотивів. Під впливом мотиваційної сфери відбуваються вибір і здійснення певної лінії поведінки, певної діяльності. Особистість прагне досягти раніше обраної мети, розв'язати передбачені завдання. У цьому сутність спрямовуючої функції, пов'язаної, перш за все, зі стійкістю мотивації. Реалізація цих функцій залежить від емоційної, вольової та інтелектуальної сфер особистості.

Отже, відмінності в поведінці і діяльності людей зумовлюються особливостями їхньої мотиваційної сфери. Не підлягає сумніву, що поведінка людини може бути як зовнішньо, так і внутрішньо мотивованою. Це залежить від самої особистості і від цінності для неї тієї діяльності, в яку вона включається. Мають значення також і внутрішні характеристики діяльності: прості види діяльності, може, й не потребують внутрішньої мотивації, а складні, що вимагають включеності більшості особистісних властивостей, суб'єктного досвіду, волі, безперечно мають спиратися саме на внутрішні мотиви.

Часто поняття мотивації розкривають як сукупність усіх видів спонукань: потреб, інтересів, намагань, цілей, ідеалів, мотивів, установок.

Однак реалізація діяльності залежить не тільки від установки, а й від мотивів. Мотиви виникають з потреб, але сама по собі потреба не здатна вплинути на діяльність людини, вона має перейти у бажання. Потреби є основним ставленням людини до навколишньої дійсності, зв'язком організму з життєво важливими об'єктами та обставинами; від задоволення чи незадоволення потреб залежить саме існування організму, а в суспільстві – місце людини в ньому. Потреби є внутрішніми факторами формування тієї чи іншої мотивації. Потреба – це необхідність в об'єктивних умовах, предметах, об'єктах, без яких неможливі розвиток, існування, життєдіяльність живих організмів.

У дослідженні ми виходимо з того, що потреба – це об'єктивний стан, який відображає суперечність між тим, що є, і тим, що необхідно суб'єкту, і спонукає до усунення цієї суперечності. Одним із засадничих принципів є характер діяльності, до якої суб'єкта спонукають певні потреби (пізнавальні, комунікативні, ігрові, творчі тощо). У процесі формування потреби в творчій діяльності необхідно враховувати не тільки мотиваційну спрямованість особистості, а й відповідну організацію діяльності. У діяльності відбувається піднесення потреб, тобто їх якісна зміна, удосконалення, закріплення.

Погоджуємося з науковцями в тому, що для формування мотивації необхідно створити умови для появи внутрішніх спонукань (мотивів, цілей, емоцій) до професійного саморозвитку, усвідомлення їх і подальшого саморозвитку мотиваційної сфери. У цьому процесі є такі етапи: актуалізація звичних мотивів; постановка на основі цих мотивів нових цілей; поява на цій основі нових мотивів; супідрядність різних мотивів і побудова їхньої ієрархії; поява нових якостей (самостійність, стійкість та ін.) у ряду мотивів.

Загальний шлях формування будь-якої мотивації, зокрема, мотивації професійного саморозвитку, полягає в тому, щоб сприяти перетворенню наявних спонукань особистості (уривчастих, імпульсивних, нестійких; тих, що визначаються тільки зовнішніми стимулами; неусвідомлених) на зрілу мотиваційну сферу.

Оскільки високий рівень мотивації є однією з провідних умов підвищення рівня готовності майбутніх бакалаврів хореографії до професійного саморозвитку, то логічно постає питання про можливість цілеспрямованого її формування.

Розвиток відповідної мотивації – завдання всіх педагогів вищої школи. Ми ж намагаємось виявити і реалізувати той потенціал, який мають для цього фахові дисципліни, зокрема, «Методика роботи з дитячим хореографічним колективом», «Теорія та практика балетмейстерської діяльності», «Теорія та методика викладання танцю», «Практика з виконавської діяльності хореографа», «Педагогічна практика в початкових спеціалізованих мистецьких закладах освіти», «Практика роботи з хореографічним колективом».

Специфіка навчання в хореографічному класі полягає в можливості особливо тісного взаємозв'язку «викладач-студент». Саме у викладача хореографічних дисциплін є можливість через систематичні дворазові, а інколи і триразові щотижневі заняття не тільки добре пізнати слабкі та сильні сторони студентів, а й більш цілеспрямовано впливати на розвиток мотивації майбутніх бакалаврів хореографії.

Оскільки основним видом діяльності студентів є навчальна, формування і розвиток творчих потреб залежить від організації всієї навчально-практичної діяльності, яка має бути спрямованою на те, щоб студенти поступово переходили від простого відтворення отриманих знань, умінь і навичок до самостійного, творчого розв'язання поставлених завдань.

При цьому міра ускладнення інформації, яку отримує студент, повинна, звичайно, варіюватись у відповідності з його віковими і професійно-інтелектуальними можливостями. Важливо також намагатись подолати невідповідність між тим, що і як студент змушений робити на заняттях у хореографічному класі у закладі вищої освіти і тим, що і як він робитиме після завершення навчання, тобто необхідно створити таке навчальне середовище, в якому моделюється майбутня професійна діяльність. Педагогічне моделювання дає змогу цілеспрямовано формувати інтерес студентів не тільки до предмета (хореографічне мистецтво), а й до процесу (хореографічна творчість), до майбутньої професійної діяльності, до перспективи праці, що, звісно, сприяє формуванню мотивації майбутніх хореографів до професійного саморозвитку.

Цілком погоджуємося з В. Семиченко з приводу того, що стратегічною метою системи професійної підготовки педагогічних працівників, у тому числі, бакалаврів хореографії, є забезпечення умов для їхнього неперервного особистісного й професійного розвитку, формування потреби в саморозвитку. Цього, на думку науковця, можна досягнути через: реалізацію системи тактичної мети; розроблення й впровадження системи соціальних стимулів, що сприятимуть актуалізації потреби у фаховому зростанні, особистісному та професійному розвитку й саморозвитку, неперервному підвищенні професіоналізму педагогів; розроблення технології навчання дорослих у системі післядипломної освіти; підвищення уваги до проблеми особистісного розвитку педагогічних працівників, створення умов для оптимізації й гармонізації тенденцій особистісного й професійного вдосконалення [4, с. 54].

Так, для забезпечення мотивації професійного саморозвитку ми, спираючись на ідеї Л. Подоляка, В. Юрченка намагалися до змісту навчального матеріалу вводити інформацію, яка має значення для професійного саморозвитку студента; нарощувати зміст і новизну навчального матеріалу; надавати студентам необхідну свободу (умови) для виявлення своїх можливостей; творчо ставитися до навчального предмета, бути компетентними у своїй справі; систематично діагностувати реальні мотиви професійного саморозвитку студентів; підтримувати пізнавальний інтерес студентів до всього, що пов'язане з їхнім професійним саморозвитком [3, с. 167-168].

Як слушно, на наш погляд, зазначають О. Романовський і М. Канівець, орієнтованість освітнього процесу ЗВО на професійно-особистісний саморозвиток студента передбачає створення такого розвивального середовища, яке сприяло б тому, що студент сам більш усвідомлено й цілеспрямовано опановував методологію й технологію самопізнання, самоврядування, самовдосконалення та самореалізації. Для того щоб охарактеризувати освітнє середовище ЗВО як середовище

особистісного та професійного розвитку і саморозвитку, найбільш адекватними є якісні показники. Такими є наступні властивості середовища: зверненість до людини, тобто, володіючи певною пластичністю і відкритістю, освітнє середовище ЗВО спрямоване на створення умов для досягнення основної стратегічної мети – гармонізації впливу на особистість, що досягається через освоєння та впровадження в навчання концепції й технологій особистісно-орієнтованої освіти, баланс між постійністю освітнього середовища та її динамічністю (здатністю перетворюватися); випереджальний характер перетворення середовища, представлення університетським середовищем максимальних можливостей для занурення студента у сферу професійної діяльності; участь суб'єктів освітнього процесу (викладачів і студентів) у розвитку освітнього середовища, яке є доброзичливим і комфортним для навчання [2, с. 196]. Самі ці показники, на наш погляд, варто враховувати в процесі розвитку мотивації професійного саморозвитку майбутніх бакалаврів хореографії в освітньому середовищі закладу вищої освіти.

Висновок. Таким чином, аналіз та узагальнення наведених джерел дають змогу стверджувати, що професійний саморозвиток майбутніх бакалаврів хореографії є свідомою діяльністю здобувачів, спрямованою на повну самореалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері, яку визначає її професія, тобто в діяльності балетмейстера, керівника хореографічного колективу, викладача хореографічних дисциплін. Оскільки високий рівень мотивації є однією з провідних умов підвищення рівня готовності майбутніх бакалаврів хореографії до професійного саморозвитку, то логічно постає питання про можливість цілеспрямованого її формування. В освітньому середовищі закладу вищої освіти важливо при цьому впроваджувати в навчання концепції й технологій особистісно-орієнтованої освіти, забезпечити випереджальний характер перетворення середовища, представлення університетським середовищем максимальних можливостей для занурення студента у сферу професійної діяльності, забезпечити участь суб'єктів освітнього процесу (викладачів і студентів) у розвитку освітнього середовища, яке є доброзичливим і комфортним для навчання.

Література:

1. Кузікова С. Б. (2011), Психологія саморозвитку : навч. посіб.; Сум. Держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми : МакДен, 149 с.
2. Романовський О. Г., Канівець М. В. (2013), Сутність професійно-особистісного саморозвитку майбутніх фахівців та його механізми. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вип. 34. С. 193-197.
3. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. (2008), Психологія вищої школи : підручник. 2-ге вид. К. : Каравела, 352 с.
4. Семиченко В. А. (2010), Проблема особистісного розвитку і саморозвитку у в контексті неперервної професійної освіти. *Педагогіка і психологія*. № 2. С. 46-57.
5. Фрицюк В. А., Вовк Л.П., Акмеологічний підхід до вивчення проблеми професійного саморозвитку майбутнього вчителя. *Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія*. ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, Вип. 47. С. 68-72.
6. Фрицюк В. А., Формування мотивації професійного саморозвитку майбутніх педагогів у творчому освітньому середовищі ВНЗ. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2016. № 6 (129). С. 107-114.

FRYTSIUK VALENTYNA, PAKHOLCHAK YEVHENIIA, FRYTSIUK VASYL.

Development of motivation for professional self-development of future bachelors of choreography in the educational environment of a higher education institution

The article analyzes the current state and specific features of the development of motivation for professional self-development of future bachelors of choreography in the educational environment of a higher education institution. Professional self-development of future choreographers is a conscious activity of students aimed at full self-realization in the social sphere defined by their profession, that is, in the activities of a ballet master, head of a choreographic team, teacher of choreographic disciplines. It has been proven that a high level of motivation is an important condition for improving the level of training of future choreographers for professional self-development. The article proves that in the educational environment of a higher education institution, it is necessary to introduce the concept and technologies of person-oriented education into teaching. The educational environment should be friendly and comfortable for learning. Attention is focused on the fact that the motivational sphere of the individual performs several functions. It encourages purposeful personal activity, influences behavior and activity. Under the influence of the motivational sphere, the choice and implementation of a certain line of behavior, a certain activity take place. The personality strives to achieve a previously chosen goal, to solve the foreseen tasks. It has been proven that the implementation of these functions depends on the emotional, volitional and intellectual spheres of the individual. The formation of the need for self-development requires: implementation of the tactical goal system; development and implementation of a system of social incentives that will contribute to the actualization of the need for professional growth, personal and professional development and self-development, continuous improvement of the professionalism of teachers; development of adult education technology in the post-graduate education system; increased attention to the problem of personal development of pedagogical workers, creation of conditions for optimization and harmonization of trends in personal and professional improvement.

Keywords: professional self-development, future bachelors of choreography, professional training, educational environment.

References:

1. Kuzikova, S. B. (2011) *Psykhologhiia samorozvytku* [Psychology of self-development]: navch. posib.; Sum. Derzh. ped. un-t im. A. S. Makarenka. Sumy : MakDen, 149 s. [in Ukrainian].
2. Romanovskyi, O. H., Kanivets, M. V. (2013) *Sutnist profesiino-osobystisnoho samorozvytku maibutnikh fakhivtsiv ta yoho mekhanizmy* [The essence of professional and personal self-development of future specialists and its mechanisms]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv : metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. Vyp. 34. S. 193-197. [in Ukrainian].
3. Podoliak, L. H., Yurchenko, V. I. (2008) *Psykhologhiia vyshchoi shkoly* [Higher school psychology] : pidruchnyk. 2-he vyd. K. : Karavela, 352 s. [in Ukrainian].
4. Semychenko, V. A. (2010) *Problema osobystisnoho rozvytku i samorozvytku u v konteksti neperervnoi profesiinnoi osvity* [The problem of personal development and self-development in the context of continuous professional education]. *Pedahohika i psykhologhiia*. № 2. S. 46-57. [in Ukrainian].
5. Frytsiuk, V. A., Vovk, L.P. (2016) *Akmeolohichniy pidkhid do vvychennia problemy profesiinoho samorozvytku maibutnoho vchytelia* [Acmeological approach to the study of the problem of professional self-development of the future teacher]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohika i psykhologhiia*. VDPU im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Vinnytsia, Vyp. 47. S. 68-72. [in Ukrainian].
6. Frytsiuk, V. A. (2016) *Formuvannia motyvatsii profesiinoho samorozvytku maibutnikh pedahohiv u tvorchomu osvitnomu seredovyshchi VNZ* [Formation of motivation for professional self-development of future teachers in the creative educational environment of universities]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*. № 6 (129). S. 107-114. [in Ukrainian].